

յանի հզոր ներքինով անհատներին:

Հոգեբանական ուրիշ բնույթի առանձնահատկություն է բերում Ջ. Պիպեռյանի հերոսը. նրա գործողություններում երբեմն, կամ ավելի ստույգ՝ հաճախ, հոգու աշխարհի տեղաշարժերը կազմում են դիպախադի առաջնիչ ուժը, որոնց մեջ անակնկալ զարգացումները ոչ քիչ դեպքերում դառնում են ճակատագրական: Ընդ որում՝ սոցիալական թշվառության խորացված քննության մեջ նատուրալիստական հակվածությունը պատահականության կնիք կարծես թե չունի: Այն գալիս է մի էական չափով փոխարինելու ազգային ըմբռնումի ծավալումներին և կարելի է ասել, որ շփման կետ ունի հայկական հայացքի մեկնական զգացողության հետ, որն անկարևոր հանգամանք չէ, ընդհակառակը՝ դիմորոշ է դարձնում ազգային ներկայանակը, պատումին հաղորդում ազգային սուր ենթախորք: Մեր կարծիքով, այս ճանապարհով է հայ գրողը սոցիալականից սահուն անցում կատարում ազգային-քաղաքական ենթաշերտերին, ինչը լավագույնս նկատվում է «Լկրտածը» վիպակում, որի նյութը քաղված է 1940-ականների Ստամբուլի հայ-թուրքական կենցաղից: Ավելացնենք, որ բուն հարցադրումի ենթախորքի, հոգեբանական քննության մանրամասների շնորհիվ վիպական կառույցը ընդլայնում է սահմանները՝ ընդհուպ մոտենալով վեպի ժանրի տիրույթին:

Հեղինակի գրական վարպետության մատուցման եղանակը մենք որսում ենք ազգային նուրբ քողարկումներում՝ երբեմն «կիսատ» տրված հեռագնա պատկերների միջից: Հաճախ «հունական» կամ «հրեական» խաղարկումներում նուրբ ազգային գեղարվեստական «ուղղիչ» անցումներ կան, որոնք բնութագրում են գրողի ըմբռնումը և հայկական շեշտադրություններն առհասարակ:

«Լկրտածը» վեպը ընտանեկան պատումի շնորհիվ բացում է 1940-ական թթ. երկրորդ կեսի Թուրքիայի մռայլ ու գորշ տարիները: Գլխավոր հերոսուհին գեղեցիկ Կյուլկյունն էր, որի ազգության հարցը «բաց է» ընթերցողների համար. ոչ մեկը չգիտի «դուրսաբծուկ» այդ աղջկա ծագումը, որը որք է մեծացել: Հեղինակի մտորումները հերոսուհու ազգային «ճշգրտումների» շուրջ հետապնդում են պարզ հնարանք՝ հաստատելու համար, որ նա հայուհի է, թեև ամեն ինչ տրված է ընդգծված մշուշոտ ձևով:

Կյուլկյունի կերպարի հետ շփումն սկսվում է միջնորդավորված, երկրորդական կերպարներ Բուբուլի ու Երանիկի խոսակցությունից, որոնք ներկայացնում են «անգույն» հայության առօրյան Ստամբուլում: Հարուստ տան սպասուհի Կյուլկյունը նույն ինքը՝ «լկրտածն» է, որի ճանապարհը դեպի մսագործ Ալիի խանութը անցնում է Երանիկենց տան կողքով: Ու դա առիթ է, որ ծավալվի չարական «հայկական» բամբասանք նրա հասցեին.

«-Ըբըն, հալայրխի կտորը, դուն ալ: Աշխարհքին պեպեքը ըլլայ նե ինչ պիտի ըլլայ: Սպասուհի՛ իշդէ: Լորճուկին մեկը:

- Ով գիտե քանի՛ հոգիի հետ կըյօ-պըյօ կ'ընէ,- երագեց Բուբուլ:

- Քա հարկա՛: Շունի պէս: Փողոցները: Աղուոր ըլլալու ի՞նչ պէտք կայ, ատանկ ըլլալէն ետք»¹:

Նրանք, մեկը մյուսին ընդհատելով, «հաստատում են» իբրև փաստ՝ իրենց երևակայությունը. «Չիտեմ, մեղքը ճիաը... Տղան կը գործածէ կոր եղեր լկրտածը...»²: Իհարկե, խոսքը խնամակալ ընտանիքի մասին է, քանի որ այդ ընտանիքի

1 Ջաէն Պիպեռեան, Լկրտածը, Իսթանբուլ, 1959, էջ 3:

2 Նոյն տեղում:

որդին՝ Էրոլը, սպասուհուն դարձրել է հոմանուհի:

Չ. Պիպեռյանը ընթերցողին նախապատրաստում է դեպքերի հետագա զարգացումներին՝ մանկամարդ աղջկա նկարագիրը բացահայտելով նաև «կողմնակի» գնահատումներով, ձգած տպավորությամբ, դրական ու բացասական հիշատակություններով, որոնք ողջ վեպի ընթացքում կերպավորման ուժգնություն են պահպանում: Սա գրողի գեղարվեստական յուրահատուկ հնարանքն է, ինչը հնարավորություն է տալիս Կյուլկյունի կերպարի վրա լուսարձակ նետել ամենատարբեր անկյուններից:

Որդեգրելով և Կյուլկյունին հոգեզավակ հայտարարելով՝ Օսման բեյն առաջին հայացքից բարեգործ է ներկայանում հասարակությանը, սակայն ընտանիքի ներքին ենթաշերտերին անդրադառնալով՝ հեղինակն աստիճանաբար բացահայտում է իրական շարժառիթները: Գրա շնորհիվ Օսման բեյն ազատվում է հարկային բեռից, նաև Կյուլկյունին, որպես աղախնի, մասնավճար տալուց: Երևույթը Կյուլկյունին զվարճանքի խաղալիք դարձնելու հեռանկար է Օսման բեյի որդու համար, ինչը դեռ Տ. Կամսարականի, Գր. Չոհրապի ժամանակներից «պոլսական» գրական ավանդույթ էր:

Չ. Պիպեռյանի վեպում Կյուլկյուն-Էրոլ հարաբերությունները մեզ հիշեցնում են Գր. Չոհրապի «Փոստալ» նովելը: «Փոստալ» և «Լկրտածը» գործերում երկու խեղճած ճակատագրեր են, երկու դեպքում էլ՝ ընտանեկան դաժանության զոհեր: Գր. Չոհրապը մի քանի էջերում կարողացել է տալ երևույթի ողբերգական զգայնությունը, ինչը գրական վարպետության խնդիր էր: Նրա Տիգրանուհին Կյուլկյունի անցյալի ստվերն է: Իսկ ահա Չ. Պիպեռյանի հեռահար նպատակը Պոլսի նորագույն շրջանում հին վարք ու բարքի վերաբնագումն էր: Հարուստների շարունակական անպատժելիությունը իշխում էր ամենուր. հենց այս խորքի վրա հեղինակը ներկայացնում է Կյուլկյունին, որը միջավայրի բարոյական զոհաբերման գիճն էր:

Առաջին հայացքից թվում է, թե Կյուլկյունը բախտավոր է ու պիտի շնորհակալ լինի իր նոր «ծնողներին»՝ Օսման բեյին ու նրա կնոջը՝ Մյուսեմեյին, սակայն հեղինակը, հերոսուհու հիշողություններին ապավինելով, բացահայտում է աղջկա խեղճությունը: Երբ մի քանի տարվա ընդմիջումից հետո թուրք մեծահարուստ շփացած երիտասարդը վերստին փորձում էր տիրանալ աղջկան, վերջինս արդեն մտավաճառի «ընկերուհին» էր: Կյուլկյունը երկար ժամանակ «խաղացել է» խառնուրդյալ Ալիի զգացումների հետ, որի հետ սիրահետումները անցնում են վտանգավորության սահմանը: Մի որոշ շրջան նրան գրավում են մտավաճառ տղայի բարեկեցիկ կյանքի սին խոստումները, որը, ի տրիտուր ընտանիքի անդամների «հոգածության», իրականին մոտ ապագա էր թվում, սակայն աղջկա՝ արտակարգ գեղեցիկ դարձող, ներքնապես օրեցօր հարստացող անձի համար նվաստացուցիչ էին կիսամութ, կեղտոտ փողոցների անկյուններում Ալիի հետ գաղտնի հանդիպումները, որոնք ինքը՝ Կյուլկյունը, նմանեցնում էր «Մեքսափել» ամսագրի էջերում պատկերված նկարների աղջիկների վարքագծին, իսկ զուգընկեր Ալին երազված տղամարդը չէր այլևս Էրոլի կողքին՝ «միս կը հոտեր»:

Սա դեռ ամենը չէր. Էրոլը համալսարանական կարիերայի ճանապարհին գիտակցում էր, որ պետք է աստիճանաբար հեռացնել իրենից աղջկան՝ պատեհանապատեհ հիշեցնելով նրա խոնարհ ծագումը և հակադրելով իր բարձրաշխարհիկ դիրքին: Բարոյական վիճակը Կյուլկյունին հուշում է, որ վատ խաղի մեջ է:

Երկու հնարավոր ընտրության դեպքում ճգնվողը, զոհը ինքն է լինելու: Թեթև է թվում նրա սիրախաղը Ալիի հետ, որին չէր էլ սիրում, բայց դա փրկության միջանկյալ վիճակ էր իր ճակատագրի ողբերգական գերընկալման ճանապարհին: Խաբուսիկ փրկություն:

Բարեկեցիկ կյանքով ապրող, մտավորական հովերով լցված Էրոլը, բնական է, մի քանի աստիճանով բարձր է մսավաճառից: Խնդիրն ավելի հարուցիչ է, քանի որ մսավաճառը սոցիալական հակակրանք ունի մեծատունների նկատմամբ: Կյուլկյուն-Էրոլ հարաբերությունը «կատաղութամբ կը վարակէ» Ալիին, որ փորձում է պահպանել իր «ունեցածը», սակայն հասկանում է, որ «գաղափարի դիրքին վրայ» աստիճանաբար կորցնում է սիրած աղջկան:

Կյուլկյունի խաղն Ալիի ու Էրոլի միջև ամենեւին էլ պատահական չէ. դարասկզբին մեր ժողովրդին բաժին հասած դժբախտությունների պատճառներից մեկը գոյատևման երկակի կամ եռակի խաղն էր մեծ տերությունների միջև, որը ստիպողաբար էր վարում: Չ. Պիպեռյանը վերախաղարկում է անցյալի պատմաբանական մոդելը՝ նորօրյա կենցաղային ենթահողով, ուր **Կյուլկյունը 20-րդ դարի առաջին քսանամյակի Հայաստանն է՝ բացված գերհզոր, օտար տերությունների խաղերին:**

Էրոլի կերպարում «եվրոպական» խորհրդանիշ կա, որ հրապույրի պես ցցված է Հայաստանի խեղճության «ընդմէջէն», մինչդեռ Ալին ավելի անմիջական «թուրքի» բնագոյն է: Չ. Պիպեռյան արձակագիրը որքան էլ որ կտրված էր անցյալից, միևնույն է, նրան հուզում էին ժողովրդի պատմության առանցքային հարցերը, առեղծվածային անցյալը: Խորն է ենթախորքը. մենք, կարելի է ասել, դեռ կարծես դասեր չենք քաղել: Հեղինակը կանխազգում է վտանգը: Աղջկա համար փրկություն թվացող սիրախաղն անցել էր անվտանգության բոլոր սահմանները. Կյուլկյունն արդեն «թուրքական բնագոյն» գերիշխանության տակ էր: Բնական է, որ Ալին առանց մտածելու, կույր բնագոյն թելադրությամբ մորթում է իր ճիրաններում հայտնված Կյուլկյունին: Երիտասարդ Մեղսագործը համոզված է, որ ինքն անպատիժ է մնալու: Սպանությունից անմիջապես հետո մսագործ Ալին տեղափոխվում է Ստամբուլի արևելյան (ասիական) հատվածը, ուր «եվրոպական» խորհրդանիշն իր դիրքերը զիջում է «թուրքական» բնագոյնին: Մա Ստամբուլի երկրորդ երեսն է, որտեղ ազգային ու կրոնական ենթահողի վրա կատարված բռնությունները խրախուսվում են և անտես են օտար աչքերին: «Եվրոպական» գաղափարական հենքի դիրքերում զիջող Ալին միանգամից առավելություն է ստանում ասիական հատվածում, ուր գերիշխանությունը վերապահված է բնագոյնն ու ազգայնամոլությանը: Այս երևույթը թուրքական ազգայնական գաղափարախոսության նոր վերելքն է, «խաղը» դարձյալ վտանգավոր է դարձել. «անցյալից քարեր հավաքելու ժամանակն է», իսկ հայ ժողովուրդն էլ դեռևս «քարեր չի հավաքել» իր անցյալի դասերից: Հերթական «խաղն» ու նույն ողբերգությունը:

Չ. Պիպեռյանն աստիճանաբար հեռացնում է հերոսներին գոյության պայքարի թմբկահարումներից՝ բողոքի յուրատեսակ ձև դարձնելով բարեկեցության մերժումը: Կյուլկյունի ազգային խնդիրը մշուշոտ թողնելով՝ մա առաջ է քաշում մի նոր հերոսի, որը մարգիկ է, կարծես հաջողակ, սակայն շրջապատը նրան նույնպես թերահավատ է մոտենում, անգամ՝ անհանդուրժող: Պատահական չէ, որ Էրոլն ու թուրք տղաները ծեծում են «հայկական բնավորություն» ցուցաբերած Արետին:

«Լկրտածը» վեպում հայ «սերսերին» (դատարկապորտ, ցանցառ, ժողովրդախտ-սակցականում՝ նաև սարսաղ – Հ. Ե.) դառնում է հեղինակի «մեկուսի», մարգինալ սերը, յուրատեսակ «քոքուր» (անգործ, ծույլ ու թափառաշրջիկ մարդ, որ մեկուսացված է հասարակությունից – Հ. Ե.), դուրս մղված կյանքի լուսանցք:

Ամեննին զարմանալի չէ, որ բանաստեղծական կալվածում նույնատիպ հարցադրումներին անդրադառնում էր բանաստեղծ Ջարեհ Խրախունին՝ նույն պոլ-սահայ համայնքից, ինչը վկայում է հարցի նկատմամբ վերաբերմունքի «պոլսա-կան» արմատը: Կարելի է ասել, համընկնում են Ջ. Պիպեռյանի ու Ջ. Խրախունու հայացքները, թե ազգային «սխալը» ճակատագրական հետևանքներ է ունեցել: Բանաստեղծական դաշտում Ջ. Խրախունու պատկերներն ավելի առարկայական են: Ո՞րն է Հայաստանի խորհուրդը՝

Հազի արբունքն անցուցած
Դեռ քսանին չհասած
Ան աղջիկ է փողոցի
որ կը կարթե
որ կը շորթե
կը կեղեքե ու կ'երգե
Կը հմայե կը պառակտե - մեկէն միսին կը ցատքե
Տարփածուներն անասունի կը վերածե - մեկէն միսին կը ձգե
կատաղութեամբ կը վարակե
կռուի տենդով կը ճարակե
Արինաքամ եղունգներով երես ու սիրտ կը ճանկե
Կ'անցնի կ'երթայ
ետին նախճիր
ետին մոխիր
ողբ կոծ նանիր...³:

Նկատենք, որ մեր գրականության մեջ հաճախ ենք հանդիպում Հայաստանի պատկերին՝ թեթևաբարո կնոջ շղարշի տակ, այսպիսի Հայաստան է ներկայաց-նում նաև Շահան Շահնուրը «Նահանջը առանց երգի» վեպում: Շարունակական է «հազի արբունքն անցուցած» կին-Հայաստանի խաղը հզորների բերած ճակատագրի առջև, իբրև հետևանք՝ ողբերգական են կորուստները:

Անդրադառնալով Ջ. Խրախունու «Դարապատում» ժողովածուին (Երևան, 2001), գրականագետ Ս. Դանիելյանն իրավացիորեն ընդգծում է. «Կենսագրոթյուն ենք հյուսել, մեր փոքր երջանկությունների և մեծ տագնապների առհավատչյան: Մխավներից անմիջական դասեր քաղելու և քարեր հավաքելու, այսինքն՝ իմաստնանալու ժամանակը միշտ հետաձգել ենք աւելի կայուն, լուսատր օրերի: Մեր պատմութիւնն է, որ գիտենք, թվում է՝ գերազանց, մինչդեռ պատմությունը մեզ պատժում է պատրանքներին տրվող մեր մանկունակության համար»⁴:

Մեր կողմից նկատենք, որ Ջ. Խրախունին բերգտոնյան փիլիսոփայության տեսանկյունից է անդրադառնում ազգային ենթահողին. բանաստեղծական պատկերները ներկայացնում են ողբերգությունների և հավերժորեն հարատևելու խոր-

3 Ջարեհ Խրախունի, Դարապատում, Եր. 2001, էջ 13:
4 Նույն տեղում: Տե՛ս նաև «Դարապատումի» համար գրված Ս. Դանիելյանի «Դարը՝ կշռաքար Ջարեհ Խրախունու բանաստեղծական ափի մեջ» հոդվածը, էջ 9:

հուրդը:

Հարցադրումները նույնահանգ են Ձ. Պիպեռյանի արձակում, այստեղ էլ հեղինակը դիմում է նյութի մատուցման ռեալիստական եղանակին՝ այն երանգավորելով խորհրդապաշտության բազմազան տարրերով:

Չինադադարին հաջորդած տասնամյակներին թուրքահպատակ հայությունը շարունակում էր ապրել վախի ու անորոշության միջավայրում, ասել է, թե փոխվել են ժամանակները, սակայն մարդկային էությունը նույնն է մնացել, ուստի զարմանալի չէ, որ համընկնում են երկու պոլսաբնակ մտավորականների՝ Չ. Խրախունու ու Ձ. Պիպեռյանի մոտեցումները: Նրանց ներքին անորոշությունը հենց խաղին կուրորեն տրվելու վտանգի զգացողությունն է, որն արտացոլված է բնագրային բովանդակության հանգույցներում:

Ժողովրդական կենսակերպի որոնումները Ձ. Պիպեռյանի վիպագրության մեջ մեզ հետաքրքրում են մեկ այլ, ավելի իրապաշտական դիտանկյունից, ինչը ավելի մեծ ու տարողունակ բացահայտումների հնարավորություն է ստեղծում: Պատմվածքներում և «Անկուտի սիրահարները» վեպում ընդվզող հեղինակն աստիճանաբար նահանջում է իր «Լկրտածը» և «Մրջիւններու վերջալոյսը» վեպերում: Եթե «Անկուտի սիրահարները» վեպում մենք հանդիպում ենք «սերսերիների» կերպարների, ապա ուշ շրջանի վիպագրության մեջ նրանք աղոտ են ներկայացված: Ազգայնամոլ ուժերի աստիճանական հզորացումն ատելություն էր սերմանում, ինչն անմիջապես նկատում է խորաթափանց արձակագիրը: Մեր տպավորությամբ՝ Ձ. Պիպեռյանի առաջին շրջանի գրաճանաչողական ընդվզումն աստիճանաբար իր տեղը զիջում է փիլիսոփայական յուրատեսակ համակերպությանը: Հեղինակն առաջ է քաշում գրական ըմբռնումի մի նոր եզր, որը հուշում է շահից ու նյութականից հրաժարումը: Նրա «պալքարի» նոր ճանապարհը ազգային կեցության մեջ նոր մատնանշումներն են՝ հոգեբանության կողքին թերարժեքության բարդույթը, ավանդականի կողքին՝ ազգային հանդուրժողականությունը, պոլսահայի ներքին ազատության դիմաց՝ նահանջի բացարձակացման միտումները 20-րդ դարի վերջին քառորդին:

Ձ. Պիպեռյանը քաջ տիրապետում էր ֆրանսիական գրական միջավայրին, կատարում էր թարգմանական բազմաձևավալ եւ ուշագրավ աշխատանքներ (բերենք միայն քաղաքական «հակաթուրք» նշանառությամբ մեկ օրինակ. օտար ընթերցողին ինքն է, որ ներկայացրել է «Մեծ ոճիր»-ի նշանավոր հեղինակ Արամ Անտոնյանի «Բալկանյան պատերազմը»), սակայն գեղարվեստական փորձառության մեջ, կարելի է ասել, ինչ-ինչ չափով առաջնորդվում էր ռուսական գրականության ընկերային որոնումներով:

Անտեսելու չէ, որ Ձ. Պիպեռյանի վեպերի կառույցում նուրբ գծերով իրար են շաղախված Արևելքն ու Արևմուտքը՝ բախումի գունային թեթև շղարշով, ինչպես նաև եվրոպականն ու ռուսականը՝ սոցիալական ու գեղագիտական ոճավորման իրենց յուրահատկություններով: Ինքը բացում էր իր ժամանակի դեմքը, ներկայացնում ժողովրդի ծանրագույն վիճակների բազմերանգ ներկայանակը:

Կարելի է անվարան ասել, որ Չավեն Պիպեռյանը 20-րդ դարի մեր լավագույն իրապաշտ վիպասաններից է:

Summary

A NEW EXAMINATION OF THE OLD MODELS OF ARMENIAN AND TURK RELATIONS IN Z. PIPERYAN’S NOVEL, “LKRTATS”

Hovhannes K. Yeghoyan

Zaven Piperyan’s creation was a new voice in modern Turkish-Armenian literature. The great writer understood profoundly the meaning of the new era of national literature, and his own accountability before time. For the development and progress of highly valuable literature, Z. Piperyan considered the psychological examination of wide swaths of society as a precondition for social perception, for the universal depth of beauty within the constant influence of the lessons of the national past.

The novel, *Lkrtats* which is one of the best examples of Western Armenian fiction writing, presents Turkish life and post-war misery of the past century. It is a reflection of the new process of Armenian-Turkish relations, in light of the redrawing of tragic historical memory. The Armenian woman, Kyulkun becomes the victim of Ali the butcher’s passions who slaughters her with the call of “old blood” with “equanimity” just as his ancestors and comfortably removes himself toward the city’s Asian section, the hint of which, from a historical perspective, is transparent. The feature of the new era is reflected in the novel; however Z. Piperyan’s literary commitment in Turkish-Armenian life is the aspiration to overcome the inculcated fear of national existence and its complexities.

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գ. (Թ) ԿՍԱՐԻ, ՔԻՂ 3 (35) հունիս-սեպտեմբեր, 2011

ՎԵՄ համահայկական հանդես